

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.85:305-055.1(497.412)"1919/1940"
347.63:929Malek A.

Prejeto: 10. 7. 2015

Mateja Ratejdr., znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: mratej@zrc-sazu.si

Vojna po vojni – očetovstvo Ambroža Maleka

IZVLEČEK

Kulturnozgodovinska študija je drugi del trilogije *Vojna po vojni* (prvi je bil objavljen v Časopisu za zgodovino in narodopisje), ki se osredotoča na odnose med štajersko kmečko populacijo po prvi svetovni vojni. Avtorica se v razpravi ukvarja z življenjskima zgodbama kmečkih mladostnikov Ambroža Maleka in Marije Brandsteter; njuna ljubezenska zveza je leta 1921 dobila tragični zaključek, zato jo lahko spremljamo v kazenskem spisu mariborskega Okrožnega sodišča, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Razprava se med drugim osredotoča na spremenjene spolne vloge in svobodno partnerstvo po vojni. Ugotavlja, da je bilo življenje lokalnih skupnosti štajerskega obrobja neposredno po koncu vojne globoko povezano z okoliščinami vojne, ki je boleče zamajala trdno usidrane patriarhalne vzorce v kmečkih družinah.

KLJUČNE BESEDE:

prva svetovna vojna, kmečke družine, zgodovina mentalitet, zgodovina spolov, Ambrož Malek

ABSTRACT

A WAR AFTER THE WAR—AMBROŽ MALEK'S FATHERHOOD

The cultural-historical study is the second part of the trilogy *A war after the war* (the first one was published in the *Review for History and Ethnography*) focusing on relationships among Styrian rural population after the First World War. In this study, the authoress describes the life stories of two young peasants, Ambrož Malek and Marija Brandsteter. Since their amorous relationship came to a tragic end in 1921, we can follow it in the prosecution file of the Maribor District Court, kept at the Maribor Regional Archives. The paper focuses, among others, on changed gender roles and free partnership relationships after the war. It concludes that in the war's immediate aftermath life in local communities on the margins of Styrian society was profoundly marked by the circumstances of war, which delivered a painful blow to the deeply rooted patriarchal patterns in rural families.

KEY WORDS:

First World War, rural families, history of mentalities, history of genders, Ambrož Malek

Kaznjenec mariborske moške kaznilnice Ambrož Malek je imel sredi februarja 1928 razlog za veselje. Potem ko je bil sredi junija 1921 obsojen na devet let strogega zapora (*težke ječe*), je bil še pred koncem dvajsetih let 20. stoletja predčasno izpuščen iz zapora.¹ Tedaj devetnajstletni rjavolasi kmečki delavec srednje do močnejše postave in nižje rasti, doma iz Žikarc v bližini Maribora, je v noči z 8. na 9. februar 1921 zvalil svoje nekdanjo dekle, osemnajstletno Marijo Brandsteter, doma z bližnjih Selc, ki je bila tik pred porodom, v bližnji gozd, kjer jo je zadavil. Dva dni kasneje med neprestanim sneženjem so Marijino truplo našli v gozdni mlaki. Sledovi nasilja na njenem obrazu so najditeljem sporočali, da smrt nosečnice ni bila posledica nesreče ali samomora, zlasti ne, ker je okolica mlake spominjala na prizorišče srditega boja med žrtvijo in morilcem. Policijski komandir pri Sv. Barbari Franc Prekoršek je v policijski zapisnik že nekaj dni po grozljivi najdbi zapisal: »Malek je bil večletni ljubček Marije Brandsteter, katera je bila noseča in Malek za kritično noč ne more dokazati, kje je bil.«²

Eden najuglednejših tedanjih štajerskih humanistov Franjo Baš je pred drugo svetovno vojno na Slovenskem zaznaval dve kmečki miselnosti. Prvo je imenoval meščanski tip, postavil jo je v okolico večjih mest (zlasti Ljubljane, Celja in Maribora) ter v Savinjsko dolino. Za pomeščanjenega kmeta je bilo po mnenju Baša značilno, da je v prehrani, obleki, stanovanju in duševnem življenju sledil meščanskemu življenju, tj. je užival kavo, meso, obleko je imel ukrojeno po meščanskem vzoru, pohištvo izdelano po meri, redno je bral časopise, na njegove poglede so vplivale kulturne in gospodarske organizacije, v katere je bil vključen. Med pripadniki patriarhalne kmečke miselnosti na drugi strani pa je bil medtem po mnenju Franja Baša individualen pogled na življenje neznan, ravnali so se po cerkvi ali gospodarju, od katerega so bili odvisni, brali so le pozimi in neredno. Zajtrk sicer v splošnem slabo prehranjenega patriarhalnega kmeta ni bil sestavljen iz kave, temveč iz koruzne ali krompirjeve juhe, vsakodnevni jedilnik pa je bil enoličen ob relativnem pomanjkanju živeža.³

Če želimo misliti v članku obravnavano kmečko populacijo v gabaritih časa, katerega del je bila, in upoštevamo Bašovo tipologijo, lahko družino Ambroža Maleka razumemo kot pripadnico patriarhalne kmečke miselnosti. Ambroževa mati Gera Malek je bila kajzarica oz. kočarka oz. (štajersko) želarka; preživetje kočarskih družin je bilo v manjši meri odvisno od samopreskrbe na kmetiji, v večji meri pa od mezdnega dela na večjih kmečkih posestvih. Kot je

leta 1938 ugotavljala raziskava Socialno-ekonomskega inštituta v Ljubljani, so bili dninarski in kočarski zaslužki v vzhodnem delu slovenskega prostora med najnižjimi: »V takih družinah je hudo pomanjkanje in neredko pravo stradanje. Mesece in mesece v takih rodbinah nimajo kruha.«⁴ Ob tem sta bila okraja Maribor – levi breg in Ptuj – okolica med najrevnejšimi kmečkimi okraji na Slovenskem, kjer so se ljudje »slabo hranili in slabo stanovali«; tu je bila po prvi svetovni vojni oz. pred drugo stopnja nalezljivih bolezni in umrljivosti (zlasti tudi med dojenčki) med najvišjimi.⁵

Ambrož je bil 14. februarja 1921 na Okrajnem sodišču v Lenartu zaslišan kot obdolženec, potem ko je bil od prejšnjega dne v priporu. Dan zatem je o »umoru« in njegovem povzročitelju Maleku že poročal tudi mariborski *Tabor*.⁶ Sin Antona in Gere Malek je na sodišču povedal, da je bil s pokojno Marijo v ljubezenskem razmerju med letoma 1916 in 1919, nato pa se je njuna zveza na njegovo pobudo zaključila: »Jaz je nisem več maral, ker se je vlačila z drugimi. /.../ Radi tega sem jo jaz skregal in ker mi je rekla 'piši me v rit', sem jo pustil.« Dodal je, da sta si nekdanja ljubimca ob tej priložnosti segla v roko; razumel je, da se razhajata pomirjena drug z drugim. Ambrož je na lenarškem okrajnem sodišču zatrjeval, da se z Marijo odtlej ni več srečeval, dokler je ni tri tedne pred smrtjo naključno srečal v družbi treh domačinov. Ker je med vaščani slišal govorice, da je noseča, jo je pred pričami pozval, da potrdi oz. ovrže njegovo očetovstvo. Marija je nekdanjemu partnerju zatrdila, da ni oče njenega otroka.⁷

Kar se je zdelo kot obtoženčevo nepietetno pretiravanje ali morebitna brezvestna razuzdanost pokojnice, lahko beremo tudi kot odmev dikcije vojnega časa v letih 1914–1918, katere del so bila nenavadna navodila, ki so prišla v slovensko javnost začetku leta 1915. Ljudski glas jih je pripisal ljubljanskemu škofu Antonu Bonaventuri Jegliču, vendar avtorstvo ni bilo raziskano. Navodilo, ki je poročene ženske odvezovalo zakonske zvestobe, je med drugim zapovedovalo: »Vsled divjajoče svetovne vojne se nam je resno bati, da bomo občutno trpeli na pomanjkanju zaroda. Zdravniški izvedenci trdijo, da moški že prav lahko spolno občujejo s 16 ali celo 15 leti. No, seveda, včasih tega ni bilo zahtevati od tako mladih moških, a sedaj je sila in gre se za pridobivanje neumrjočih človeških duš. Zato naj bi se ženske podvrgele tem mladeničem, ker tu se gre v prvi vrsti za to, da zanosi in rodi. Ko bo enkrat zasejanega zopet dovolj zaroda, bo seveda stopilo vse v prejšnji pravi tir.«⁸

Malek je trdil, da je bil v noči, ko je umrla Mari-

¹ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, dopis Moške kaznilnice Maribor okrožnemu sodišču, 13. 2. 1928.

² PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, policijski zapisnik, 13. 2. 1921.

³ Pirc in Baš, *Socialni problemi slovenske vasi*, 1. zvezek, str. 120, 121.

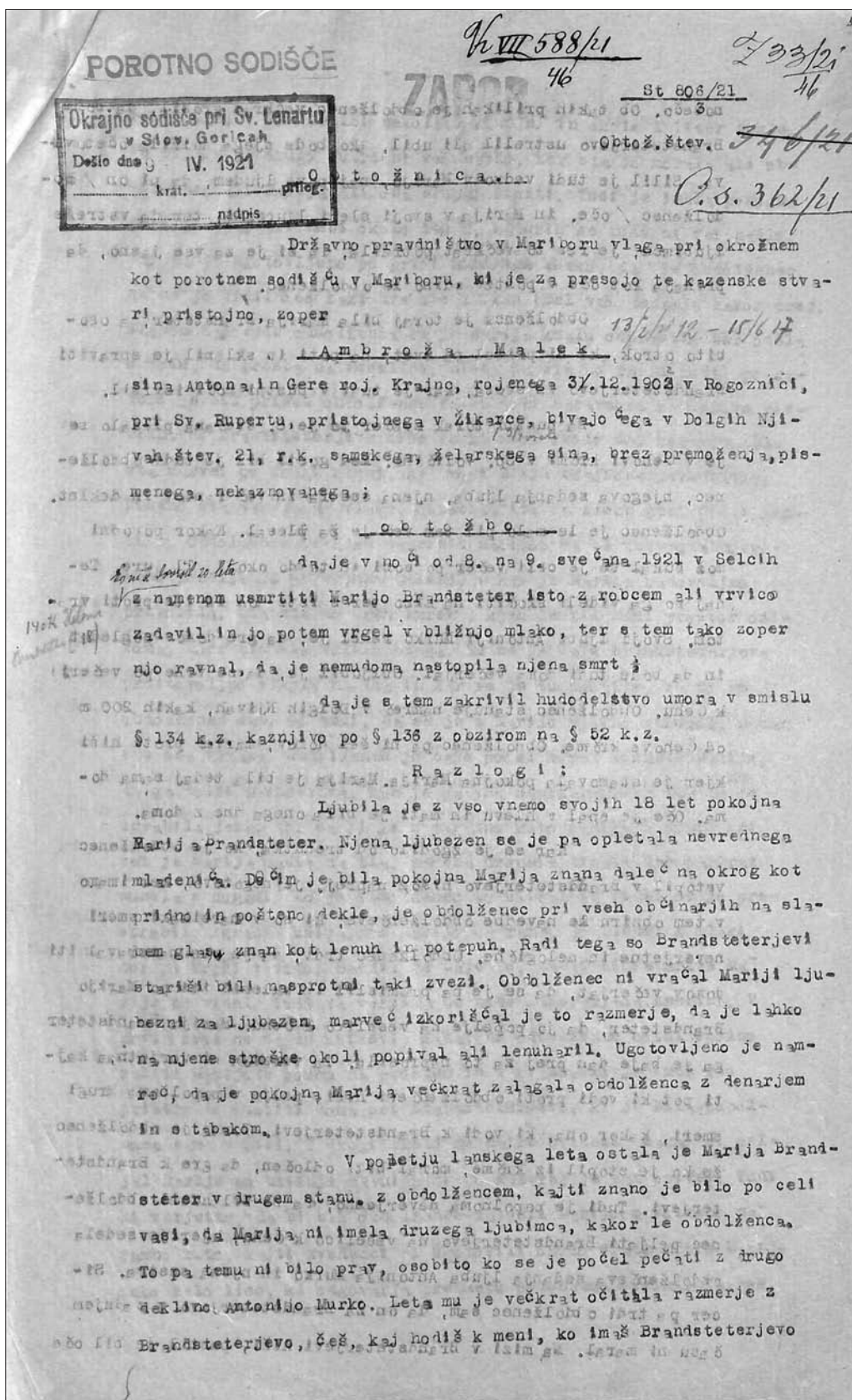
⁴ Prav tam, 2. zvezek, str. 7, 27.

⁵ Prav tam, 1. zvezek, str. 80, 101, 102.

⁶ *Tabor*, 15. 2. 1921, str. 2, Umor na Zavruhu.

⁷ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, Okrajno sodišče Sv. Lenart v Slov. goricah, Zaslišba obdolženca – Ambrož Malek, 14. 2. 1921.

⁸ Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, str. 83.

Faksimile dela obtožnice proti Ambrožu Maleku
(PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21).

ja Brandsteter, neprekinjeno prisoten na pustovanju v gostilni Franceta Čeha v Spodnji Voličini. Tam je bil v družbi vrstnikov, med drugim svojega tedanjega dekleta Antonije Murko, njene mladoletne sestre Alojzije in njenega brata Tomaža. Okoli četrte ure zjutraj je pospremil Antonijo k hiši, kjer je služila kot dekla, in se okrog pol pete odpravil proti domu. Vmes se je ustavil še pri znanki Mariji Grajfoner ter okrog pete ure prispel domov. Legel je k počitku v sobi, kjer so spali Ambrožev brat Franc in sestra Elizabeta ter mati Gera. Dan po norčavem pustnem torku, ki se je za nosečo Marijo Brandsteter končal s smrtjo, se Ambrož Malek ni premaknil od doma.⁹

Še isti dan, ko je bil Malek prvič zaslišan, je trinidesetletni sodni izvedenec dr. Ljudevit Kramberger okrog poldneva ob prisotnosti dveh kmečkih posestnikov s Selc opravil obdukcijo nekaj manj kot 160 centimetrov visokega trupla Marije Brandsteter, ki je ležalo v mrtvašnici pokopališča pri Sv. Rupertu. Na njem je bilo vse polno odrgnin, prask in brazgotin s sledovi davljenja na vratu, medtem ko je bil napet nosečniški trebuh v neznosnem neskladju z okoliščinami, v katerih se je znašel. Iz napetih dojk trupla se je na pritisk izločalo mleko. Po natančnem zunanjem in notranjem pregledu trupla je dr. Kramberger iz maternice umrle izrezal 45 centimetrov velik plod ženskega spola, katerega glava je že vstopila v porodni kanal. Izoblikovani nohtki na otrokovih okončinah so pričali, da je bila nosečnost Marije v času, ko je umrla, v sklepni fazi. Zdravniško mnenje je bilo skopo, a jasno: »Vzrok smrti je zadavljenje. Vsled smrti matere je prenehal živeti tudi zgoraj opisani otrok v maternici.«¹⁰

V začetku marca 1921 je ob nadaljevanju zaslišanja glavnega osumljenca pred lenarškim okrajnim sodiščem Malekova izpoved doživela korenite spremembe. Dejal je, da ga je Marija Brandsteter več dni pred pustom nagovarjala, naj jo vzame s seboj na veselico. Ker je nato pustni večer dočakal močno pijan, se ni mogel spomniti, kako ga je kar naenkrat obšla misel, da bi pred polnočjo obiskal nekdanje dekle. Nadvse povedna se zdi njegova izjava, s katero je sodišču brez padeže prikazal stopnjo svoje pijanosti, saj nakazuje na visok prag strpnosti do alkohola na ravni družbe: »Pijan sem bil močno, a ne tako, da bi se kotal po snegu.« Marija se ni pustila dolgo prepričevati in je po kratkem pogovoru pod domačim oknom odšla z Malekom proti gostilni Čeh. Vstopiti sta nameravala ločeno, da bi se Ambroževa ljubica Antonija ne jezila. Marija in Ambrož sta izbrala pot proti mlaki, ki je bila očiščena snega, saj so vaščani tam hodili po vodo. V gozdu je začel pijani spremljevalec Marijo nagovarjati k spolnim odnosom, na kar je pristala tako, da

je prostovoljno legla pod smreke, kjer je bila višina zapadlega snega nekoliko nižja. Malekove besede so nazorno odkrivalo nianse kmečke spolnosti, krepko usidrane v patriarhalni odnos med partnerjema, še zlasti, ko je dodal: »Ko sem bil gotov, sem ji očital, da mora pač ona govoriti, da sem jaz kriv, da je noseča. Ona pa je neprestano govorila, da ni res, da bi ona to raznašala med ljudmi.«¹¹

Po kratkem, a intenzivnem prepiru je Ambrož obšla nebrzdana jeza, zakadil se je v nosečnico, pograbil njeno ruto in jo močno zategnil okrog njenega vratu. Padla je po tleh, kjer je glasno hropla, se nekajkrat stresla, nato pa je telo obmirovalo. Malek je sodišču razlagal, da se je ob prizoru močno prestrašil, saj Marije ni nameraval usmrtiti. V paniki in strahu, da bi bil opažen, je zvlekel telo do mlake, kjer ga je odvrigel. Vrnil se je med veselo karnevalsko družbo v gostilni Čeh, kjer je »mirno naprej pil, plesal pa nisem nič več.«¹²

Ko je bil ob koncu marca 1921 ponovno zaslišan, je Ambrož Malek sodišču izdal grozljivo podrobnost, da je bila Marija, ko jo je vlekel v mlako, še živa, saj je iz njenih ust prihajalo tiho grgranje. Sodišče je v tistem času že razpolagalo z nekaj izpovedmi prič, s katerimi je soočilo obtoženega. France Grajfoner je tako povedal, da je Malek v preteklosti od njega želel dobiti strup. Obtoženi je pojasnil, da je nameraval strup uporabiti zase, saj je slišal, da ta v majhnih količinah deluje kot poživilo in »da bi bil bolj močan za delo«. Strup (žvepleni cvet) je kasneje pridobil od viničarja in čevljarja iz Žikarc Franceta Postraka, ko je ta pri Malekovih popravljal čevlje. Manjšo količino rumenkaste tekočine je vлил v steklenico z žganjem in jo skrbno shranil. Prostodušno je priznal, da je pri njem najdeni samokres uporabljal »za domačo uporabo«, medtem ko je lastništvo nad vojaškim bodalom pojasnil z dejstvom, da so bili s tovrstnimi bodali oboroženi vsi vaščani.¹³ Glede na čas kmalu po vojni je slednje bržkone držalo.

Nič manj obremenilne za Maleka niso bile izpovedi prič Ernesta Baumana in Alojza Slaniča. Pri prvem je Malek podobno kot pri Postraku poizvedoval za strup, medtem ko je Slaniču zagotavljal, da bo Marijo ustrelil, če bo vztrajala, da je oče njenega otroka. Malek je ob kratki zavrnitvi izpovedi prič dodal samo: »Ždaj, ko sem že notri, me še bolj tlačijo notri, kakor sem.« Priznal je, da sta se z Marijo skrivaj sestajala tudi po uradnem razhodu, skrivaj zato, ker so njeni starši nasprotovali zvezi in je Marijin oče Maleka večkrat spodil od hiše. Prav gotovo je bil za sodišče nadvse pomemben obdolženčev zagovor

⁹ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, Okrajno sodišče Sv. Lenart v Slov. goricah, Zaslišba obdolženca – Ambrož Malek, 14. 2. 1921.

¹⁰ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, Ogled in zaslišanje izvedencev, 14. 2. 1921.

¹¹ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, Okrajno sodišče Sv. Lenart v Slov. goricah, nadaljevanje zaslišanja, 2. 3. 1921.

¹² Prav tam.

¹³ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, Okrajno sodišče Sv. Lenart v Slov. goricah, nadaljevanje zaslišanja, 26. 3. 1921.

ob soočenju z izjavo priče, ki je trdila, da je slišala Marijino kričanje na pustno noč, saj je v njem svoje dejanje označil kot umor: »*Rajnka pri umoru ni kričala. Jaz nisem njenega kričanja čul, kako so mogli čuti drugi?*«¹⁴ Četudi je le malo verjetno, da bi komaj pismen kmečki sin razločeval pravno distinkcijo med umorom in ubojem, je bilo vendarle jasno, da se je dobro zavedal dokončnosti svojega dejanja.

Kazalo je, da nima Ambrož Malek prav nobene zaveznika v vaški skupnosti, iz katere je izhajal. A prav tako ni nič kazalo na to, da bo kdorkoli odločno stopil v bran pokojni Mariji. Kako si sicer razlagati dejstvo, da so vaščani opazili njeno truplo v mlaki šele dva dni po umoru, ko pa je bila okrog osem metrov dolga, štiri metre široka in meter do dva globoka mlaka vodni vir, ob katerem so se vsakodnevno srečevali. Ali niso Marijini starši v dnevu po hčerinem izginotju storili ničesar, da bi jo našli? Kako to, da soseda, ki je domnevno slišala Marijino kričanje, tega ni nikomur zaupala? Če je bilo res, kakor je trdil Malek, da Marija kljub telesnemu napadu ni kričala, je morala nekdanjemu partnerju ne glede na slab sloves, ki ga je imel, zaupati. Celotelo Marijin oče, kajžar Janez Brandsteter, je na zaslišanju namerjal večjo pozornost količini alkohola, ki ga je Malek popil v njegovi hiši, kot razmerjem med hčerjo, družino in Malekom. Nasprotno pa je slednji ob soočenju z izjavo nesojenega tasta v enem samem zamahu povedal vse o perečem odnosu: »*Ako priča trdi, da sem jaz izpil vso žganje in tuklo (jabolčnik, op. p.), ga naj hudič vzame.*«¹⁵

Kljub naporom lenarškega sodišča se klopčič odnosov med vaščani Selc in Žikarc po prvih zaslišanjih ni bistveno odvil, zaslišani so sodišču ponujali več vprašanj kot odgovorov. V začetni fazi kazenskega procesa proti Ambrožu Maleku je poglobitveno oporo preiskavi predstavljalo obsežno poročilo policijskega komandirja pri Sv. Barbari Franca Prekorška, sestavljeno sredi februarja 1921 na podlagi zaslišanj in dobrega poznavanja lokalnih mrež odnosov med domačini.¹⁶ Današnjemu kulturnozgodovinskemu pogledu ponuja edinstveno sliko odnosov v lokalni skupnosti, katerih osnovno vezivno tkivo poleg nujnega medsebojnega sodelovanja zaradi narave kmečkega življenja so bile vaše govorice, sestavljene iz predsodkov in moralnih sodb o življenju drugih.

Marijina oče in mati sta se tako po komandirjevih navedbah »*prav malo brigala*« za hčer, ki je zato postala razuzdana in »*splošno kot vlačuga opisana*«. Presenetljivo sta Janez in Helena (Lena) Brandsteter, ki nista vedela ničesar o tem, kdo je oče hčerinega nerojenega otroka, v celoti potrdila komandirjevo oceno. Mati je bila v času hčerinega umora zdoma in

se je vrnila šele 11. februarja 1921 zvečer, ko je hčerino truplo že ležalo v mrtvašnici. Janez Brandsteter je pritrdil, da sta bila z Marijo sama v domači hiši, ko se je na pustni večer kot navadno odpravil spat v hlev. Ko hčere naslednje jutro ni našel v hiši, kjer je običajno prenočevala, je menil, da se je odpravila v cerkev. Niti zvečer po celodnevni nenapovedani odsotnosti se zaradi Marije ni vznemirjal: »*Ker je moja hči večkrat po cele dneve izostala, nisem se za njo več brigal.*« Minil je še en dan in naslednjega pol, ko se je pri sosеду Janezu oglasil Marko Grajfoner, ki je v mlaki pod ledom opazil žensko truplo, podobno Janezovi hčeri. S skupnimi močmi sta izvlekla truplo.¹⁷

Če se zakonca Brandsteter resnično nista zanimala za življenje svoje hčere, kako to, da sta ji branila ljubezen z izvoljencem? In še: če nista vedela, kdo je oče nerojenega otroka, od kod njuno trdno prepričanje le nekaj dni po najdbi trupla, da je umor zakrivil Malek? Samo mislimo si lahko, kakšni odnosi so vladali v kmečki družini, kjer mati niti po hčerini smrti ni našla sočutja zanjo: »*Ker je bila razuzdana, sem jo večkrat hudo v strah vzela tako, da se me je bala in mi o njenem stanju ni ničesar zaupala. /.../ Jaz sem njo večkrat kregala, tudi natepla in sem ji na vse načine branila imeti znanja s tem človekom.*«¹⁸ A vendarle je bila Marija Brandsteter še najbolj žrtev novega časa po veliki vojni, ki je, četudi odločno in nepovratno, le mukoma širil strogo odmerjen življenjski prostor kmečki ženski v patriarhalnem ustroju družbe.

Tako ni nenavadno, da so se domačini otepali trupla in njegove zgodbe, kot bi bila kužna. Najbližja soseda Brandsteterjevih, Ivana Čeh, je dala sodišču jasno vedeti, da od nje ne bo dobilo ključnih informacij o dogajanju v noči umora, ko je dejala: »*Z Brandsteter, čeravno smo sosed, prav malo občujem.*« Podobno taktiko pred sodiščem je ubrala tudi soseda Tereza Fekonja, ki je sicer prav dobro vedela, da Malekov Ambrož zahaja k mladi sosed, a vendarle ni v usodni noči »*prav ničesar slišala in o storjenem zločinu nič ne vem.*« A kar ni bilo osebno znano nikomur, je bilo splošno znano vsem, zato je lahko komandir Prekoršek v poročilo zapisal: »*Da je imel Ambrož Malek z Marijo Brandsteter že par let ljubavno razmerje, je splošno znano in so ljudje tudi splošno mnenja, da je bila z Malekom noseča, in da je on izvršil na njej sedaj opisani zločin.*«¹⁹

Komandir Prekoršek je na lastno pobudo ponudil sodišču tudi logiko dogajanja, ki je po njegovem mnenju vodila Maleka v umor nosečnice. Njegov miselni tok je za kulturnega zgodovinarja zelo dragocen, saj skozi oči soudeležene v lokalni skupnosti odstira skrite kontekste odnosov, ki jih vsaka doba ljubosumno skriva zase in so zato le redko razumljivi generacijam prihodnjih časov. Prekoršek je domneval,

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, poročilo komandirja Franca Prekorška Okrajnemu sodišču Lenart, 14. 2. 1921.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Prav tam.

da je Marija bržkone zato javno zanikala Ambroževo očetovstvo, da bi vaško javnost odvrnila od njunega odnosa in tako pomirila mater, ki je bojevitost nasprotovala njuni zvezi. Ker je Malek medtem spletel ljubezensko zvezo z Antonijo Murko, ki mu je verjetno očitala prihajajoče očetovstvo, hkrati pa se je glas o tem vztrajno in vsiljivo širil med vaščani, je bil mladi ljubimec stisnjen v kot. Rešitev svojega položaja je videl edinole v trajni odstranitvi ženske, ki je nosila njegovega nerojenega otroka. Karnevalsko noč, ki je ljudem jemala občutek za čas in dogajanje, je razumel kot pravi trenutek za izvršitev naklepa.²⁰

Da štiridesetletni komandir, ki je izhajal iz Škofje vasi pri Celju,²¹ v svojem delovnem okolišu bržkone ni bil vaje umorov, ki niso bili posledica gostilniških pretefov, daje slutiti njegova delovna vnema, saj je le dva dni po oddaji obsežnega poročila o dogajanju za sodišče spisal še eno, prav tako obsežno. Novo policijsko poročilo z izsledki novih zaslišanj je pričalo, da je pod kopreno navidezne brezbriznosti vaščanov vrelo in je nasilen konec življenja mlade svobodoljubne vaščanke močno zamajal življenje skupnosti. Zdelo se je, da po prvem šoku, ko so se zaprli vase, nenadoma kar tekmujejo, kdo bo postregel z izvršnejšim videnjem dogajanja. Jezik se je tako razvezal gostilničarju Čehu, pa družini Ornik, ki je v gostilni sedela ob Malekovi družbi, viničarskima materi in hčeri Vogrin, posestniškima sinovoma Francu in Ernestu Grajfonerju ter njuni materi Mariji. Prekoršek je lahko v novem poročilu potrdil domnevo, da sta si bila Ambrož in Antonija Murko v laseh zaradi njegovega nekdanjega dekleta; Antonija je v zaslišanju prostodušno priznala, da je Ambrožu na ženitne ponudbe odgovarjala, »češ, kaj hodiš k meni, saj imaš Brandšteter nosečo.« A bolj kot to je osupnila izjava Malekove sosedice Marije Fras, ki jo je Ambroževa mati obiskala dan po pustni noči. Povedala ji je, da sin prejšnji dan ni večerjal doma, temveč se je z veselice vrnil šele proti jutru, ko je že nastopila pepelnica sredi in z njo post. Geri zato ni bilo všeč, da je sin dan po veselici poležaval in zahteval, da mu pripravi obed; sosedji je izrekla grobo opazko na sinov račun, ki v tej ni izzvala nikakršne osuplosti: »Ferdamana presica, nisi mogel snoči priti večerjat.«²²

Malekova mati in sestra Elizabeta sta ob prvem zaslišanju zatrjevali, da je Ambrož na pustno noč večerjal doma, ko pa ju je sodišče soočilo z obremenilnimi izpovedmi prič, sta obe jokaje priznali, da glavnega osumljenca za umor na pustno noč ni bilo doma. Mati je dodala, da je potrkal šele okrog pete ure zjutraj z besedami, ki so dobile grozljiv prizvok

šele v luči Marijinega umora: »Mati, odprite, če ne bom jaz, fašenka pregloboko pokopal.«²³

Sredi marca 1921 je bilo pred lenarškim okrajnim sodiščem zaslišano Ambroževo dekle, dvaindvajsetletna hči želarja (kajžarja, op. p.) Antonija Murko. Tudi tam je povedala, da je Ambrožu večkrat očitala nerazčiščeno razmerje z Marijo Brandsteter, ki je bilo predmet spotike vaščanom. Večkrat je spraševala izbranca, ali je oče Marijinega otroka, kar je ta zanikal. Ambrož ni bil pijan v času, ko je zapustil pustovanje in se v nasprotju z njeno željo odpravil domov na večerjo. Vrnil se je spremenjen, bolj tih in opit, iz njegovih ust je prihajal vonj po žganju.²⁴ Tudi Antonijina sedemnajstletna sestra Alojzija je sodišču zatrnila, da Ambrož na pustovanju ni bil pijan, pač pa je zelo razigran veliko plesal. Zanimivo je kot prva med pričami povedala, da je bil Malek ljubosumen na moškega, s katerim naj bi imela njegova mati ljubezensko razmerje, kar ga je gnalo domov tudi na pustno noč. Slednjič je Antonija sodišču postregla s kar najbolj natančno podobo Ambroža Maleka po storjenem zločinu: močno prestrašen, pijan in bled si ni upal nikomur pogledati v oči. Po vrnitvi je veliko pil in k pitju silil tudi druge člane omizja. Alojzija je opazila, da je po vrnitvi razpolagal s precejšnjo vsoto denarja.²⁵

Tako štiriinštiridesetletna vdova, kajžarica Gera Malek, kot njena trinajstletna hči Elizabeta sta se sredi marca 1921 odpovedali pričanju na sodišču proti družinskemu članu Ambrožu.²⁶ Oče žrtve, šestinpetdesetletni Janez Brandsteter, je medtem ponovno pojasnil, da sta z ženo od vsega začetka nasprotovala zvezi med Marijo in Ambrožem, ne da bi pojasnil, zakaj. Zaljubljena hči pa se ni vdala; dejala je, »da ne bo nikogar drugega imela, kakor njega.« Ko je Janez opazil, da je noseča, mu je takoj priznala, da z Ambrožem,²⁷ česar pa ni bila pripravljena ponoviti pred svojo materjo, štiriinštiridesetletno Heleno, ki se je lahko tako naslonila samo na govorec: »Mislim, da je samo obdolženec storilec, ker se je splošno govorilo, da je on kriv nosečnosti moje hčere.« Komaj pismena Marijina mati je na lenarškem okrajnem sodišču povedala, da je imela hči Ambroža kljub domačemu nasprotovanju rada in mu je dajala ves svoj zaslužek. Helena je bila trdno odločena, da bo družini ponovno priborila denar, ki je po umoru izginil iz hčeline omare.²⁸

Kljub napredovanju policijske preiskave in števil-

²⁰ Prav tam.

²¹ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišba priče – Franc Prekoršek, 18. 3. 1921.

²² PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, poročilo komandirja Franca Prekorška Okrajnemu sodišču Lenart, 16. 2. 1921.

²³ Prav tam.

²⁴ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Antonija Murko, 15. 3. 1921.

²⁵ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Alojzija Murko, 15. 3. 1921.

²⁶ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Gera Malek, Elizabeta Malek, 15. 3. 1921.

²⁷ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Janez Brandsteter, 15. 3. 1921.

²⁸ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Helena Brandsteter, 15. 3. 1921.

24

Opravična številka: 183/18

Zaslišba priče.

sodišče kr. sod. pri sv. Leonidu
dne 15/3. 1921 Začetek ob uri 10 poldne.

Navzočna:

Sodnik: J. Pavšek
Zapisnikar: Annaabettogl

KAZENSKA STVAR:

zoper: Ambroža Malek

Priča je bila opomnjena, naj pove na vprašanja, ki se ji stavi, po svoji najboljši vednosti in vesti čisto resnico, da naj ničesar ne zamolči in izpove tako, da more, če treba, svojo izpoved potrditi s prisego.

Glede svojih osebnih razmer navaja:

1. Ime in priimek: Helene Brandsteter
2. Starost: 45 let
3. Rojstni kraj: Stujerska gora
4. Veroizpoved: s.k.
5. Družinski stan: omnina
6. Poklic: posetnica
7. Stanovalešče: Selec
8. Razmerje do obdolženca ali do drugih oseb, udeleženi pri preiskavi: 8
9. Priznava

Ona hi je imela približno 2 leti z obdolženca, ki je bil v zaporu, razmerje. Pa sem bila zelo huda nanj, saj je bil zelo hiter, kačevski, vse, kar mu je prišlo pod roko, je delal. Tudi s tem, da me je peknil, kar sem mu odpustila, ker sem se s njim, ki je bil v zaporu, spopadla. Tudi s tem, da me je peknil, kar sem mu odpustila, ker sem se s njim, ki je bil v zaporu, spopadla. Tudi s tem, da me je peknil, kar sem mu odpustila, ker sem se s njim, ki je bil v zaporu, spopadla.

Do sem, januar 1. 1920, nisem vedela, da je ušla iz zaporu, saj sem bila v zaporu, kar sem mu odpustila, ker sem se s njim, ki je bil v zaporu, spopadla. Tudi s tem, da me je peknil, kar sem mu odpustila, ker sem se s njim, ki je bil v zaporu, spopadla.

Obrazec k. pr. št. 78 (Zapisnik o zaslišanju priče.) – 1340 19.

Faksimile dela pričanja Helene Brandsteter (PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21).

nim zaslišanim osebam ni bilo sledu o domnevnih ljubimcih, s katerimi naj bi se »razuzdana« Marija »vlačila« in zato ostala brez Ambroževe ljubezni. Štiridesetletnemu gostilničarju Francu Čehu je Ambrož na pustni veselici kljub obilici dela padel v oči, ker je veliko in strastno plesal ter je imel kot edini moški »kosmat ovratnik« na suknji. Gostilničar je med drugim pojasnil, da Ambrož po vrnitvi na veselico ni plesal, ker tudi ni mogel, saj je bil ples na okrajnem glavarstvu prijavljen le do polnoči.²⁹ Razigrani prisotni so po končanem rajanju pri svojih mizah igrali družabne igre, Malekovo omizje se je posvečalo igri, ki je bila med njimi znana kot *rihterja stavit*.³⁰

Čeh je bil eden redkih, ki je bil pripravljen o Ambrožu in njegovi družini povedati kaj več od osnovnih opažanj v usodni noči. Dejal je, da Malek ni maral dela, temveč se je najraje brezciljno potepal pri znancih. Kaznovan je bil zaradi manjših tatvin in je bil sploh deležen »slabe vzgoje«, mati je bila »slaba gospodinja«, ki je vodila zadolženo posestvo, medtem ko se za sina ni brigala. Obtoženčeva osebnost se je pričela razkrivati, ko je Čeh dodal, da je bil Ambrož Malek sin vojaka Antona Maleka, padlega v prvi svetovni vojni.³¹ Obenem se je pričela počasi, a vztrajno izrisovati tudi podoba vojakove soproge Gere Malek kot ene tistih kmečkih žensk, ki so po vojni prebijale spono moško dominantne družbe in bile zato deležne zaničevanja. Z materjo Gero so bili stigmatizacije deležni tudi njeni otroci.

Da Gera ni bila brezvestna, malomarna mati, je dokazovalo čuteče in skrbi polno pismo, ki ga je v začetku marca 1921 zavila med pošiljko perila, namenjeno sinu v zapor. Ambrož ga ni prebral, saj je skrivno pošiljko prej prestregel sodni sluga. Slabo ohranjen, komaj čitljiv, neizoblikovan in neartikuliran rokopis, napisan s svinčnikom, je razodeval, da se je za grobo komunikacijo, ki jo je opisovala sosedka Marija Fras, skrivalo materinsko čustvo. Gera je osrednji poudarek v pismu namenila sosedom, ki so bili sinu v izpovedih pred sodiščem praviloma nenaklonjeni, in ga tolažila, da mu bo lažje, ko bo prepehlan v Maribor.³² Vse kaže, da se je dobro zavedala, kako pogubno je na njene otroke vplival slab sloves družine v domačem okolju. Petintridesetletni Jakob Čeh s Selc, ki je sredi marca 1921 prišel na okrajno sodišče v Lenartu namesto svoje visoko noseče žene Ivane, tako ni bil osamljen, ko je brez zadrege povedal, da je Ambrož Malek »falot in hudo slab človek«, z nedvoumno sodbo o Ambroževi družini je sodišču

takoj zatem postregel še Rupert Ornik: »Cela obdolženčeva hiša je malovredna.«³³

Zdi se, da je bila za proces proti Ambrožu Maleku ena ključnih prič zgovorna vdova, devetintridesletna sosedka Marija Grajfoner. Z Ambrožem je večkrat govorila o nosečnosti Marije Brandsteter; očitala mu je, »da je on kriv« nosečnosti ter ga, ko je tajil očetovstvo, strašila, da »bo to držalo, kar bo ona (Marija Brandsteter, op. p.) pri sodnji povedala«. Kljub ostremu Malekovemu odgovoru se ni zdelo nič nerazumljivega v izbruhu otročje jeze, ki je vzplamtela v mlademu, negotovemu človeku, potem ko ga je sosedka privošljivo nadkrilila: preden je oddirjal iz njene hiše, je siknil, da bo v tem primeru svoj klobuk vrgel v križ, nato pa ustrelil sodnika, nosečnico in sebe.³⁴

»Cela Malekova družina nič ne velja in je na zelo slabem glasu,« je nadaljevala Marija Grajfoner, medtem ko ni našla slabe besede za »pridno delavko« Marijo Brandsteter; v duhu premise, da o umrlih ni dovoljeno govoriti slabo, so v razvoju preiskave nastopali tudi drugi zaslišani. Dan po najdbi trupla je sosedka vendarle obiskala Malekove. Ambrožu, ki je ob peči igral harmoniko, je kar naravnost zabrusila, da je umoril nekdanjo ljubico: »Dolgo ne boš več muziciral, ker za tebe se zelo slabo kuha.« Fant se je vidno prestrašil, obraz mu je zalila rdečica, oči pa solze. Sosedka je bila še v hiši, ko sta Ambroža kmalu za tem odpeljala orožnika.³⁵

Kdo ve, kaj se je pletlo v glavi najstnika, ki se je tako bal postati oče, da je v začetku leta 1921 vlagal vse napore v rešitev iz zagatnega položaja, ki je od njega bržkone prvič v življenju terjal odgovorno ravnanje. Tudi vrstnikoma Alojzu Slaniču in Ernestu Baumanu je ob koncu leta 1920 v ločenih pogovorih zagotavljal, da bo Marijo raje ustrelil, kot da bi priznal očetovstvo.³⁶ Šestnajstletni Marijin brat Ludvik Brandsteter, ki je bil v času umora svoje sestre hlapec na Ptujski gori, je vendarle vedel, da je Ambrož Malek kljub domačemu negotovanju večkrat postajal pod sestrinim oknom in govoril z njo, kakor je bila navada med mladimi kmečkimi ljubimci.³⁷ Spričo splošne negativne nastrojenosti prič proti Maleku je bila nenavadna izpoved šestinštiridesetletnega kmečkega posestnika Janeza Grabarja s Selc, ki je edini na lenarškem okrajnem sodišču našel dobro besedo za Ambroža (»je pridno delal«, ko je Grabar »zidal klet«). Njegova (najbrž dobro poplačana) naklonjenost do osumljenca je bila verjetno posledica dejstva, da je

²⁹ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Franc Čeh, 15. 3. 1921.

³⁰ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, Glavna obravnava – pričanje Antonije Murko, 15. 6. 1921.

³¹ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Franc Čeh, 15. 3. 1921.

³² PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, pismo Gere Malek sinu v zapor, marec 1921.

³³ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Jakob Čeh in Rupert Ornik, 15. 3. 1921.

³⁴ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Marija Grajfoner, 15. 3. 1921.

³⁵ Prav tam.

³⁶ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Alojz Slanič in Ernest Bauman, 18. 3. 1921.

³⁷ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje priče – Ludvik Brandsteter, 21. 3. 1921.

bil Grabar delodajalec Malekove partnerice Antonije Murko. A pohvalil je tudi umrlo Marijo: pridna delavka je pogosto pomagala na njegovi kmetiji.³⁸

Avtorica ene najbolj pretresljivih izpovedi, ki je boleče razgrnila zgodbo Marije Brandsteter, je bila dvaindvajsetletna Marija Cerar. Soimenjakinjo je dobro poznala, saj sta večkrat skupaj hodili na delo k premožnejšim kmetom. Vedela je, da ima Marija rada izvoljenca, ki mu je na njegovo zahtevo dajala prisluženi denar, prav nič pa ni vedela o domnevnih drugih Marijinih ljubimcih, saj jih ni bilo. Marija Cerar je bila v družbi vrstnikov, ko je Malek po neki nedeljski maši pred pričami zahteval od noseče Marije, da ovrže govorice o njegovem očetovstvu. Da bi skrila udušen jok, mu je obrnjena stran od njega ponudila roko. »Surovežu« Ambrožu pa to ni bilo dovolj. Ponovno jo je vprašal, ali je »kriv«, na kar je Marija mukoma odvrnila, da ne. Malek je odšel proti domu skupaj z družbo, ki ji je razlagal, da bo »poklal« vse, ki bodo trdili, da je oče nerojenega otroka. Par deset metrov za njimi je korakalo sesuto dekle. Marija Cerar se je večkrat obrnila proti njej. Četudi jo je bolelo srce, ko je videla, kako joka, ni pristopila k njej.³⁹ Mlada ženska, ki je živela v pričakovanju materinstva, je breme nosečnosti prevzela nase. Brez dvoma je vedela, da to pomeni (vsaj začasno) izobčenje iz lokalne skupnosti.

Če so domačini v prvih policijskih poročilih komandirja Prekorška družno govorili o razuzdanosti žrtve, je bila v posamičnih izpovedih pred sodiščem slika Marije Brandsteter diametralno drugačna. Zavezan prisegi nihče več ni vedel ničesar o številnih ljubimcih delovnega in snažnega dekleta, tako tudi ne dvainštiridesetletna Marija Fras, ki je o družini Malekovih povedala, da tam ni minil dan brez prepira ali fizičnega nasilja. Ambrož je ob takih priložnostih venomer kričal, da je nastopil čas, ko ne bo več mati tepla njega, temveč on njo. Vaščane je najbolj motilo njegovo brezdelje, saj je v času, ko je večina delala na polju, sedel pred domačo hišo raztegujoč harmoniko.⁴⁰ Tudi šestinpetdesetletna viničarka Terezija Vogrin z Zavrha, ki je bila zaslišana nekaj dni zatem, ni mogla povedati nič slabega o umrli, medtem pa ni skoparila z očitki na račun mladega Maleka: »Obdolženec je slab človek, materi malo koristi in ji dela samo jezo. Delal je malo, je več okoli hodil za ženskami.«⁴¹

Enaintridesetletni priložnostni čevljar, sicer pa viničar Franc Postrak iz Žikarc, je le nekaj tednov pred umorom Marije Brandsteter več dni živel in

popravljal čevlje pod domačo streho Malekovih. Že komandirju Prekoršku je zaupal, da ga je ob tej priložnosti Ambrož večkrat prosil za strup (žvepleni cvet), s pomočjo katerega naj bi mladenič okrepil svoje telo. Na zaslišanju pred lenarškim sodiščem je bil Postrak še natančnejši. Med obiskom pri Malekovih mu je Gera pripovedovala o nenavadni metodi reje živine pokojnega soproga. Na krušni peči je sušil za pest velike krogle testa, v katere je predhodno zavijal tobak in žvepleni cvet, nato pa z zmesjo redno pital govedo, ki je bilo zato »lepo debelo«. Ambrož je prav v tistih dneh od matere kupil telico, ki jo nameraval na podoban način hitro spitati, da bi si lahko nato s prodajo kupil obleko. Ko mu je Postrak na dolgotrajno prigovarjanje izročil rumeni prah, pa ga je Ambrož – tako je trdil Postrak – hipoma vsega pogoltnil.⁴²

V začetku aprila 1921 je državno tožilstvo v Mariboru tamkajšnjemu Okrožnemu sodišču predložilo obtožnico, ki je Ambroža Maleka bremenila umora Marije Brandsteter. Že kar groteskno glede na začetne ugotovitve preiskave v kazenski zadevi so zveze besede državnega tožilca, ki je v obrazložitvi obtožnice med drugim zapisal: »Dočim je bila pokojna Marija znana daleč okrog kot pridno in pošteno dekle, je obtoženec pri vseh občinarjih na slabem glasu, znan kot lenuh in potepuh.«⁴³ Tri dni po sestavitvi je bila obtožnica predstavljena Ambrožu Maleku, ki je bil še zmeraj v zaporu lenarškega sodišča. Kako neboljen je bil neuki in zavržen mladenič, ki se po vsej verjetnosti niti v tej prelomni točki kazenskega procesa ni dobro zavedal nadvse neugodnih okoliščin, v katerih se je znašel, priča njegov odziv na obtožnico. Potem ko je izjavil, da dokumenta ne razume, a mu ne ugovarja, je naznanil, da nima seznama razbremenilnih prič, mariborskemu okrožnemu sodišču je prepustil tudi dodelitev uradnega zagovornika.⁴⁴ V nekaj dneh je bil premeščen v zapore mariborskega Okrožnega sodišča.⁴⁵

Med predmeti, ki so sestavljali *corpora delicti* in so potovali za obtožencem v Maribor, so bili poleg bajoneta še trije, s kateri bi Malek utegnil zadaviti Marijo: kratka vrh, naglavna ženska ruta in velik žepni robec.⁴⁶ Zaslišanje obtoženca pred mariborskim okrožnim sodiščem 14. aprila 1921 je bilo kratko, saj je Malek v nekaj stavkih priznal umor nekdanjega dekleta na način, ki ga je razkrila policijska preiska-

³⁸ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje prič – Janez Grabar, 18. 3. 1921.

³⁹ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje prič – Marija Cerar in Marija Fras, 18. 3. 1921.

⁴⁰ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje prič – Marija Fras, 18. 3. 1921.

⁴¹ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje prič – Terezija Vogrin, 25. 3. 1921.

⁴² PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zaslišanje prič – Franc Postrak, 1. 4. 1921.

⁴³ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, obtožnica zoper Ambroža Maleka, 6. 4. 1921.

⁴⁴ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, Naznanilo obtožbe /.../ Ambrožu Maleku, 9. 4. 1921.

⁴⁵ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, dopisovanje med Okrajnim sodiščem Lenart in Okrožnim sodiščem Maribor, 10.–12. 4. 1921.

⁴⁶ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, seznam corpora delicti v shrambi jetnišnice.

va.⁴⁷ Natanko dva meseca kasneje zjutraj je obtoženi že stal pred poroto na glavni obravnavi. Kot zasebna udeleženca v zadevi umora Marije Brandsteter sta najprej nastopala oba starša, kasneje pa le še mati, ki je trdno upala na povračilo stoštiridesetih kron, ki so na noč umora izginile iz hčerine omare. Medtem ko sta tako Marijina mati kot sosedja Marija Grajfoner na glavni obravnavi govorili skrajno zaničevalno o Maleku, pa zaslišani komandir Prekoršek ni mogel pritrditi splošnim ocenam, nastalim po nasilni smrti sovaščanke: res da je bil Malek med vaščani na slabem glasu, vendar razlog za to ni mogla biti nedelavnost, saj ga je sam Prekoršek večkrat videl pri delu. Ne Malek ne njegova družina po mnenju komandirja med vaščani niso veljali za »manjvredne« (duševno omejene, op. p.).⁴⁸

Kulturnemu zgodovinarju prinaša izpoved komandirja kot verodostojnega poznavalca lokalnega okolja važno razgrnitev konteksta, v katerem se je zgodil umor, saj nazorno kaže, da je bila ne-delavnost temeljna kategorija, na podlagi katere je kmečka skupnost vrednotila svoje člane. V tem pogledu je bilo dragoceno tudi mnenje mariborskega sodnega izvedenca dr. Ivana Jurečka, ki je zavrnil Malekov odnos do dela kot merodajen faktor v presojanju njegove duševnosti. Pač pa je opozoril na obtoženčevo popolno ravnodušnost na glavni razpravi pred sodiščem in na tej podlagi tudi sam označil Malekovo osebnost za asocialno ter moralno in duševno manjvredno, tj. omejeno. A vendarle je Jurečko zaključil: »On je odgovoren za svoje dejanje. Morda ne v polni meri, a v toliko vsekakor, da se mora po zakonu obsoditi.«⁴⁹

Ker je tudi naslednje zdravniško mnenje označilo obtoženca kot moralno pokvarjenega človeka, a ne tudi duševno prizadetega in s tem neodgovornega za svoja dejanja, je sodni senat zavrnil predlog Malekovega zagovornika o pridobitvi psihiatričnega mnenja. Kmalu zatem je okrog pol pete ure popoldne trideset porotnikov soglasno odločilo, da je Ambrož Malek zakrivil umor Marije Brandsteter. Sodišče ga je obsodilo na devet let »težke ječe«, kakršno je kazenski zakonik prve jugoslovanske države predpisoval v primerih težjih zločinov. Zgolj olajševalnim okoliščinam, kot so bile slaba vzgoja, mladost, priznanje in močna razburjenost v času umora, se je mogel Ambrož zahvaliti za nizko kazen, saj je jugoslovanski kazenski zakonik v podobnih primerih predvideval kazen od deset do dvajset let strogega zapora.⁵⁰

Razpravo je v širokem in podrobnem poročilu spremljal tudi mariborski časnik *Tabor*, ki je Malekovo kazensko zadevo naslovil kot Ljubezenski umor.

Polna dvorana občinstva, o kateri je poročal časnikar, priča o odmevnosti primera v lokalnem okolju, ki je bilo v času po koncu prve svetovne vojne vajeno nasilja; morda ga je ravno zaradi lastnih še odprtih čustvenih ran s toliko večjo slastjo spremljajo, ko se je dogajalo drugim. Ker je govorila o odnosu do naraščaja v letih pomanjkanja, je bila povedna ugotovitev poročevalca, da je Malek zapustil Marijo ne zaradi lahkoživosti, temveč zato, »ker mu je postala noseča in kot taka gotovo ne malo prijetna.« Tudi časopisno poročilo je govorilo o Malekovem povsem mirnem obrazu med razpravo, ki so ga v nekem trenutku vendarle »malo polile solze«, slednjič pa je morilcu in njegovi družini tudi časnikar zabil žebelj v krsto, ko je zapisal: »Fanta vse priče označujejo kot lenuba, pote-puba. Vsa familija ni mnogo vredna.«⁵¹

V naslednjih dneh je Ambrož Malek nastopil kaznen v mariborski moški kaznilnici, s čimer se pripoved o osebnostno padlem kmečkem sinu pogrešane-ga vojaka prve svetovne vojne vrača na svoj začetek. Bi se fant, ki za nobeno ceno ni bil pripravljen priznati očetovstva otroku Marije Brandsteter, razvijal drugače ob prisotnosti očeta, ki je izgubil življenje v službi avstro-ogrske domovine? O vojaku Maleku ne vemo drugega kot to, da je kot kmet na inovativen način redil živino. Kaj je pomenila za strogo patriarhalni ustroj kmečke družine izguba njenega poglavarja? Iz kazenskega spisa je razvidno, da najstnik Ambrož ni mogel sprejeti zamenjave očetove avtoritete z materino; grozil ji je, da je nastopil čas, ko bo on tepel njo in ne obratno. Tako bi bil patriarhalni vzorec, ki ga je edinega poznal in spoštoval, ponovno vzpostavljen. Česar ni zmogel uveljaviti v odnosu z materjo, je s toliko večjo odloč(e)nostjo udejanil pri zaljubljenem, vodljivem dekletu. Fizično pokončanje Marije Brandsteter in njene nerojene hčere, ki naj bi Ambrožu Maleku prineslo opolnomočenje njegove dominantne moške vloge, je tudi njega skoraj stalo priložnosti za življenje. Njegova predčasnja izpustitev iz mariborske moške kaznilnice februarja 1928 nakazuje, da je moškemu na pragu odraslosti kazenska institucija vendarle vrnila toliko občutka varnosti in stalnosti, da je očitno postal zgledni kaznjenec in je po izpustitvi morebiti zmogel ponovno integracijo v skupnost.

⁴⁷ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, zasllišba obdolženca – Ambrož Malek, 14. 4. 1921.

⁴⁸ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21, Glavna razprava, 15. 6. 1921.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ PAM, Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, razsodba V imenu Nj. Vel. Kralja, 15. 6. 1921.

⁵¹ *Tabor*, 18. 6. 1921, str. 3, Mariborska porota.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIR

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

Okrožno sodišče Maribor 1898–1941, spis Vr VII 588/21.

ČASOPIS

Tabor, 1921.

LITERATURA

Milčinski, Fran: *Dnevnik 1914–1920*. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.

Pirc, Ivo in Franjo Baš: *Socialni problemi slovenske vasi*, zvezek 1 in 2. Ljubljana: Socialno ekonomski institut, 1938.

S U M M A R Y

A WAR AFTER THE WAR—AMBROŽ MALEK'S FATHERHOOD

On the night of 8 and 9 February 1921, a nineteen-year-old farmhand Ambrož Malek from Žikarce near Maribor lured his former sweetheart, an eighteen-year-old Marija Brandsteter from the neighbouring village of Selce, who was about to give birth, to a nearby forest where he strangled her. As became clear at the very start of the criminal proceedings against Malek, of which we can read in the prosecution file of the District Court Maribor, kept at the Maribor Regional Archives, the defendant had no allies in his village community. Nor would anyone take the side of the deceased Marija. Even her father,

a crofter Janez Brandsteter, was more concerned with the quantities of alcohol that Malek had consumed in his house than with the relationships between his daughter, his family and Malek. In the initial phase of the criminal proceeding against Malek, the investigation most heavily relied on the comprehensive report that the police commander at Sv. Barbara, Franc Prekoršek, completed in mid-February 1921 on the basis of inquests and a sound knowledge of the web of ties among the local inhabitants. The report provides the modern cultural-historical observer with a unique illustration of relationships within a local community that were largely based on close cooperation necessitated by the nature of rural life as well as village rumours incited by prejudice and moral judgment regarding the lives of others. If in the initial police reports of Commander Prekoršek the locals unanimously described the victim as dissolute, individual testimonies subsequently given before the court portrayed a diametrically opposed image of Marija Brandsteter. The villagers placed the greatest blame on Malek's idleness; indolence was the basic category by which the village community judged its members. In early April 1921, the state attorney's office in Maribor filed an indictment at the local District Court against Malek, charging him with the murder of Marija Brandsteter and in June he was sentenced to nine years of "close confinement". Malek started his sentence in the male penitentiary in Maribor. Malek's story clearly illustrates what losing the head of the family meant for the strictly patriarchal rural family system, given that Ambrož was unable to accept the substitution of his father's authority with his mother's. He sought to re-establish the patriarchal pattern by physically eliminating his girlfriend and their unborn daughter. His early release from the Maribor male penitentiary in February 1928 indicates that the penal institution gave him enough sense of security and stability to become an exemplary inmate and perhaps successfully reintegrate into the community upon his release.

Lenart v začetku 20. stoletja (zbirka Milana Škrabca).